

„CSAK BELÜL ARANYLUNK”

Pusztá Sándor költői útja

1937 őszén egy huszonhat éves fiatalembert neveznek ki Leányfalu plébánosává. 1911-ben született Somogyban, Nagyatád mellett, a Rinya partján fekvő faluban, Görgetegen. A középiskolát Budapesten végezte, megjárta Olaszországot és Svájcot, egy évet Rómában töltött, itthon bölcsészdoktori képeztést szerzett. Pappá szentelésének évében, 1934-ben megjelenik első verseskötete *Búzaszentelés* címmel. Ezután állomáshelyei Ráckeve, Róma, majd kilenc hónapig Ercsiben káplán. Amikor a nagybirtokokkal körülvelt, szegényparaszti faluból a főváros környéki, Duna-parti „nagyvilági” nyaralóhelyre kerül, már három verseskötet van a zsebében. (Az említetten kívül a *Jegenyék, úzenek a Nyárnak és a Gyümölcsoltó*.)

Milyen irodalmi csillagzatállás alatt indult a költő pályája? A harmincas évek közepén az Ady-imádat (és gyűlölet) heveny tüze már lelohadt, az Ady-utánczók és -epigonok divata lejárt, de a közelmúlt irodalmából az iránymutató, a szerepvállalásban példaadó költő Ady maradt. Ugyanakkor egyre határozottabb irányra szerveződött a népi irodalom, részben a *Nyugat* költői forradalmának párjaként, részben ellenhatásaként, s a magyar lírában uralkodó formává az Erdélyi József nevéhez kötött rimes-ütemező versmodell vált. A fiatal Pusztá Sándor az Ady-örökségből mindenekelőtt a kései Adyt, az expresszionista költőt, *A halottak élén* lírikusát s az istenes-verseket író poétát fogadta el. Másfelől fejlett formaérzéke, könnyed verselési technikája jó ösztönzést kapott a magyaros metrumot hangsúlyossá emelő és továbbfejlesztő népiek, elsősorban Erdélyi lírájától. Korai verseiben Adys szófűzésekre, nyelvi fordulatokra ismerünk. S a költői szerepvállalásban is az egész néphez szóló vátesz-költőt, próféta-költőt tekintti példának. Ugyanakkor szívesen öltözteti mondanivalóját rimes-magyaros mértékbe, kedveli a dalformát, a népies hangvételt.

Pusztá Sándor pályája kezdetén a lehető legnehezebbre vállalkozott: az Isten-élmény költői megfogalmazására. Ebben Ady lírája éppúgy ösztönző lehetett számára, mint az az élettény, hogy pap. Aligha csodálhatjuk, hogy élményét ekkor még inkább teológusként, mint költőként (és lekipásztorként) fogalmazza meg. Teljes őszinteséggel éli át hivatását, élete nagy elhatározását, az életpálya választását, és vallja meg hitét. Istenben Mindenhatót, mindenütt jelenlevő Erőt lát. De ez a költészet még csak eszköz a hit kifejezésére, tiszta, nemes és szép gondolatok kimondására; itt a vers még csak az Isten-dicséret egyik lehetséges formája, nem a mélyen és belülről megélt élmény kifejezése.

Az Isten-élménynél sokkal erőteljesebben szólal meg Pusztá Sándor korai kötetiben a szociális felelősség és elkötelezettség. 1937-ben cikket ír *Béresek* címmel. Kétségtelen, Illyés Gyula *Puszták népének* ösztönzése is az írás mögött van, de még inkább a saját egyéni, ercsi tapasztalata. Javallatai talán elégtelenek, szociális igazságosságot kívánó óhajának hitelességében azonban nem kételkedhetünk. Különösen megdöbbenő és pontos az írás dokumentáló, regisztráló ereje. Szóvá teszi az embertelen lakáskörülményeket, az elégtelen konvenciót, az ínséges orvosi ellátást, a szűkös művelődési lehetőségeket, a szellemi elmaradottságot. Ne feledjük, a harmincas évek közepén, a feudálkapitalista Magyarországon, a társadalmi és politikai hatalomban osztozó egyház papja írta ezeket a sorokat: „Egy alkalommal egy Fejér megyei pusztára érve, az irodába lépve, két urat s egy bérést találtam ott, aki éppen valamit jelentett. Bemutatkozás után a béressel is kezet akartam fogni, ahogy szoktam, s az kifogyhatatlan ügyetlenséggel, szörnyű zavartan néz rám. — Adjá már testvér a kezét — szóltam, s erre úgy dadogott, mint egy ötéves gyerek: — Velünk nem szoktak kezet fogni... — Add oda a mancsod, te állat — ordított rá az egyik úr, nyilván, hogy leplezze zavarát, — csak a pulzusodat akarja megnézni, ver-e még?!” Ugyanaz a szociális indulat, ami ezt a terjedelmes szociográfiai láttele-

tet áthatja, jellemzi Pusztá Sándor korai verseit. A kezdeti közhelyeket (falu: idill; Pest: bűn) korán elhagyja, s a szociális bajok ismeretében elégedetlenségének ad hangot. Látja a külvárosokra szitáló kormot, a „történelem kiszáradt csatornáin át” érkező proletárokat, az útkanyarban ballagó bányászt, s Ady és József Attila proletár-verseivel rokon hangon, indulatán, feszültséggel, gúnyval beszél a társadalmi igazságtalanságról: „Oh, bocsánat Nagyságosasszony, egy estélyi ruhából / Megfoltozhatnánk hat Boris ruháját...”

A versekből egyre határozottabban rajzolódik ki a „lírai én”, a költő önarcképe. Pusztá Sándor mély önismerettel rendelkezik. Szélesen áradó indulatát önuralommal fékezi. A csábító bőbeszédűség ellen a rímek pántjával védekezik. De kordába fogott heve ki-kicsap. Verset ekkor még úgy ír, mint más naplót: évre,óra, napra, helysére keltezi. Alapállása a világra csodálkozó költőé, meglátja, megfigyeli az élet apró tényeit, a látványt közvetlenül építi versbe. Dinamikus lélek, a cselekvés, a vagy-vagy embere, a folytonos változást érzékeli, a nyugalom megbénítaná. Kedvelt képei — például a cikázó fecskeraj, az égbenyúló nyárfa, a vihar képe — mind a mozgás, a tett, az erő képzetét keltik. A versszerkezet magja leggyakrabban az ellentét (vihar — csend, jegenye — hóvirág, pasztell — freskó, dagály — apály), s ez alkatából következik: ugyanazt az ellentétet érzékeli a világban, ami benne megvan erő és nyugalom, harsányság és csönd, életöröm és alázat között.

A harmincas évek végén és a negyvenes évek elején költészete elmélyül, lírája bensőségesebbé válik. 1938-ban megjelenik *Pók a tükrön*, 1940-ben *Vadludak* c. verseskötete, 1940-ben kiadják verseinek gyűjteményes kötetét, továbbá napvilágot lát két prózai munkája: *Líra a művészetben* c. doktori disszertációja (1940) és *Levelek Anonymához* c. tanulmánya (1941). Az ugyancsak 1941-ben megjelent *Rapszódiaák könyve* valójában két korábban, még Rómában, illetve Itáliából való hazatérése után írt versciklusát tartalmazza. A versekben főleg ösödik a derű, az életkedv, a biztonság szölamá. Jókedvű dalra fakad. Szinte idilli életképet rajzol otthonáról, környezetéről. Asszisi Szent Ferenc *Naphimnuszával* rokon hangon szól a természetéről, legkedvesebb évszaka a tavasz, alapérzése az öröm. Ennek a felhőtlen derűnek és nyugalomnak kitapintható forrása a gyerekkor tisztán megőrzött emléke, ami most egyre több vers indítéka lesz. Vörösmartys képekben idézi a szülőföld tájait, a Rinya folyó vidékét, a hajdani tiszta emlékeket. Mintha a vihar előtti csönd állapotát tükröznék e versek. Mert a szomszédos, velük csaknem azonos időben keletkezett darabokon egyre jobban átüt egy másik érzés, a jövőért való aggodás. A költő érzékeli az idők súlyosbodását, a „rohanó kort”, a „véres sebesült századot”. Kérdések és kétségek támadnak benne, egyre rosszabb a közérzete „e rémesen való világban”, szorongás kínozza a „gáztámadásos kor” miatt. A szociális gond is érlelődik benne: megrajzolja a külvárosok, a dokkok világát, részvétellel szól a munkásokról, a bányászokról, a kubikosokról, testvérének mondja a proletárlánykát.

A költő élete egyre mozgalmasabbá válik. Pusztá Sándor nagy lendülettel veti magát a rohanó életbe, a kor legaktuálisabb eseményeibe. A Magyar Rádió riportere; ő ad helyszíni közvetítést Rómából a pápaválasztásról, a háború idején tábort lelkész, a *Nemzeti Újság* emelkedett szavú publicistája, nem mindig egyértelmű és nemes ügy szolgálatában. Az alkatában rejlő dinamizmus néha a költőt is elragadja, oktanul derűlátóvá teszi, máskor gondolatait díszes girlandokba öltözteti, s verseit valamiféle neobarokk pátoz hatja át.

A teljes igazsághoz hozzátartozik, hogy ugyanekkor Pusztá Sándor papírra vetette a kort elítélő szavait is, ezek azonban nem mindig juthattak nyilvánosságához. 1940-ben például a királyi ügyész nem engedélyezte *Kel a Nap, fiúk!* c. versének megjelenését, melyben szimbolikus eszközökkel — a nagybetűs Holnap, Pirkadat, Nap, Jövő stb. emlegetésével — fejezi ki a társadalmi változás szükségességét. 1943-ban *Adventi szél* c. cikkét törli a cenzúra: az írásban a béke hiánya miatt panaszodik s eltéli a háborút. Az 1944 nyarán írt *A Sátán balladája* ugyancsak áldozatul esett az ügyészi szigornak: a költőben „lázado miértetek” fogalmazódnak meg, a vers vád a kor növekvő borzalmai ellen: „A Sátán itt jár, fenyeget és füstölög a mézpor, / Hogy gyógyítsuk a sebeket, arra sincsen elég bor!” Pusztának a háború embertelenségét elítélő versei majd csak jóval később, 1969-ben, a *Hegyre menet ritkulnak a fák* c. kötetében látnak napvilágot. Az események az Apokalipszis és a Vízözön képét idézik föl

benne. Elborul az ég. A történelem összezavarja a fogalmakat, „a fekete lát-
szik fehérnek”; devalválódnak az értékek. Önkritikusan látja saját magát is:
„Férfi lettél, látod a kor / Bekormozott csúf rútul”. A mélységből — egy egész
versciklus címe ez: *De profundis* — kiált, s a romokból, az összeomlásból, a
tömegsírokból a helytállás, a hűség értékét akarja kimenteni:

*lásd én nem menekültem
gyáván nem futottam
mint Jónásban félelem
mint Jónás a Halban*

*ittmaradtam beleid
mocskába merülten
sebeid tündökölnek
bennem dicsőülten*

(Hazám)

A költőre, akit egy évtizedig a vezető lapok közöltek, aki Móricz Zsigmond
kollegiális barátságát élvezte, akit a *Kelet Népe* bemutatott, akinek tíz év alatt
tíz könyve jelent meg, akiről — többek között — Bartalis János, Rónay György,
Kállay Miklós, Móricz Zsigmond írt elemző-értékelő kritikát, a háború után több
mint húsz esztendő csendje borul. Nem hallgatott el, de egy egészen szűk pub-
likációs lehetőséget leszámítva nem volt jelen a kortárs irodalomban. Hosszas
várakozás után 1969-ben jelent meg a régi és új verseket tartalmazó gyűjte-
ménye, a *Hegyre menet ritkulnak a fák*, majd legújabb verseit a *Bronzveretben*
adta ki a Magvető (1974).

A visszhangtalanság nem éppen a legjobb ösztönzője a költőnek. A csönd
sokakat nem fölemel, hanem leejt. Pusztá erejét, elhivatottságát mutatja, hogy
az egyház „konstantini korszakának” elmúlta után, a politikai változások és
társadalmi átrétegződések közepette sem veszti el hitét a költői szó értelmé-
ben és szükségességében. Anteuszként a honi táj, a szülőföld, Dunántúl erejé-
től és szépségétől újul meg: „ez a te tájad, ez korod / hangod a hantok is értik
/ szíveden jegye jelírás / lelkeken vízjegye fénylik”. Zaklatott, tépett, harsány
versek, „rapszódiák” után „bukolikákat” ír. Körülveszik a gyerekkor tájai, szí-
nei, emlékei. Újra látja Ozorát és a folyót, a Siót, amibe hajdan fejest ugrott.
Megidézi molnár öregapjának, deres homlokú apjának emlékét. Félő szeretettel
megrajzolja anyja alakját. Verset ír a dunántúli költő-elődökről, Berzsenyiről,
Batsányiról, akiktől biztatást kap az újbóli szólásra. Fölismeri, nem „hősi tet-
tek” kellene, hanem helytállás a köznapokban; „emberi remény” támad ben-
ne, „mostani mai szavakat” formál az ajka, harmóniát keres, s már-már a hol-
napra is gondol. Ismét bebizonyosodik, hogy akinek a gyerekkor nemcsak lak-
helyet, de hazát, szülőföldet, bölcsőhelyet is adott, válságos éveiben oda vissza-
térve megújulást, biztatást, erőt talál.

A múlt emlékeiről tekintetét a költő lassan korára, a világra emeli. Mit
lát? Fogalmak kuszálódtak össze és értékelődtek át. Ami rendíthetetlennek és
változhatatlannak látszott, összeomlott. Ami elképzelhetetlennek számított, be-
következett és megvalósult. Régi ideológiák elértéktelenedtek és új eszmék tá-
madtak... A költő meg akarja érteni a történelmet és korát. Mérlegre teszi,
és higgadtan újraértékeli a múltat és a századot. Az evangéliumot idézi: „meg-
mértünk és megszámláltatunk”. Lázás, látomásos képekben festi meg a hábo-
rút, Hirosimát, az emberi értékek meggyalázását. Látja a dolgok színét és
visszaját. A múltjára büszke Európa az ellentmondások világ része lett. A fehér
ember civilizációja az önpusztítás lehetőségét rejti: „Megfejtették a szanszkrit
s a világ valamennyi nyelvét / S elfeledtük lelkünk anyanyelvét ami szeretet
/ Ideje lenne elkezdni az alázat iskoláját”.

Annyit ér a javallat, amennyi mögötte a vállalás. A költő tanácsát példája
hitelesíti. Pusztá Sándor költészetében a megújulás legrokonszenvesebb iránya
a befelé mélyülés. Új versei közül azok a legmeggyőzőbbek, amelyek a lélek
belső tájairól adnak hírt. A költőt elhagyja lassan az ifjúság. A férfikor, a szá-
mvetés éveibe érkezik. Fogas szelek érlelik. Ámul és csodálkozik. A kérdések be-
lül karcolják föl. Tudja, a legfőbb morális érték a helytállás, s a legemberibb
szó: „egyenesedj föl”. Nyugodt tájképekben idézi az elmúlást, az ősz, mikor

„csak belül aranylunk”. A belső ragyogás értékét csak növeli az önkritikus számvetés: „az idő árad hűvös partként / kínálja benn az Ősz magát / beléfo-gózzom, elhajít-e / vagy az öröklétnek ad át”. A költő megtanulta, megértette: „kár úgy sietni”, hiszen az „ég közelít”; fölösleges a kapkodás: „csukott szem-mel távolabb látok”. Vége a rohanásnak, az élet senkiföldjére ért, „visszapil-lantó tükrörben” látja a tárgyakat. Szárnyak helyett keresztet vesz a vállára... A fiatal Pusztá Sándor robbanékony, „robuzszus”, „vérbő” verseinek ismerői gondolták-e, remélték-e, hogy évek múltán olyan nyugodt és tiszta sugárzású önarckép-versek születnek majd asztalán, mint a *Békesség felé?*

<i>Ezüst árnyat vet a nyír</i>	<i>a vízbe kék jegenyék</i>
<i>a fenyér vakít</i>	<i>mint vidám halak</i>
<i>lágú krétával ír a hold</i>	<i>fényes körmű csend ölen</i>
<i>porba valamit</i>	<i>úszkálnak hanyatt</i>

*benned is tükröz az ég
csendek éjszakák
ki partodról rádhajol
szívedig lelát*

A tiszta fény, a belső aranylás a költő Isten-élményére is rávetül. A korai barokkosan díszes és leíró vallomásokat a személyesen megélt hit kifejezése váltja föl. Nem a szó a fontos, hanem a belső átadás, a felajánlás. Nem „pré-dikálni”, hanem szolgálni akar, és a szolgálat által tanúskodni. A Biblia pilla-natait, Józsué, Ábrahám, Izsák, Absalon, az Üzenetet hozó Angyal, Kéfás, Pi-látus arcát rajzolja meg, s egy-egy általános emberi magatartás jelképévé emeli: a bibliai történetet egy-egy eredeti, néhol poentírozott gondolattal meghosszab-bítja, hozzánk szólóvá teszi; az evangéliumot beleállítja a mai világba. Szug-gesztív költői erővel mondja ki fölismerését: a szenvedés tovább folytatódik a világban, a passió napról napra megismétlődik: „s akkor lelépsz az ikonról... / így szenvedsz helyettünk s így / váltasz meg bennünket naponta”.

Az elmélyülés, a belső aranylás Pusztá költészetében a kifejezés, a meg-formálás megváltozásával-módosulásával párosult. Az 1969-ben megjelent *Hegy-re menet ritkulnak a fák* c. kötetében közreadott régebbi verseit is új vers-felfogásának jegyében átírta, átdolgozta. Bár a változtatás mértéke nem nagy (főként az interponció és a nagy kezdőbetű elhagyására terjed ki), mégis jelzi a kifejezőmód alakulásának-változásának irányát. Pusztá már korábban is az avantgarde irányzatai közül — főként habitusa okán — az expresszív lírá-hoz vonzódott. A modern költészet formai eredményeinek hatása most fölerősöd-ik költészetében, s a dalszerű, rímes-magyaros metrumok helyett a szabad vers törvényei jellemzik új verseit.

Az egyik verstípust talán az expresszionista vers klasszicizálódott változatá-nak nevezhetnénk. Ahogy pályája végén Kassák, úgy Pusztá is az ötvenes és a hatvanas években eljutott a szabad vers egy leegyszerűsített, „tiszta”, „puritán” változatához. Ez a „klasszicizált expresszionizmus” Pusztá Sándornál azonban még mindig sokkal szertelenebb, „barokkosabb”, mint a párhuzamos példaként említett Kassáknál. Pusztánál a vers ma is a szív és a könny szava; érzésből fakad. Könnyen születik; benyomásaira a költő általában gyorsan reagál. Hangja lázas, szárnyaló, képei merészek. E versek általában több részből álló kompozíciók. Előadásmódjuk retorikus, az eszközök között a kitűnő szónok alakzataira ismer-rünk. Gyakoriak a kérdések, kedveli a felsorolást, szívesen él az ismétléssel. A gondolat kibontásának, a vers fölépítésének legáltalánosabb módja az ellentét: az állítást tagadásba, a tagadást állításba fordítja.

E verstípus főként a világról, a korról szóló költeményeit jellemzi. Az emel-kedettséggel bennük mindig őszinte, az indulat hiteles. Ami e versekkel szembe-állítható, illetve ami miatt ezt az előadásmódot némileg külsőségesnek, retorikus-nak érezzük, talán nem is egy eltérő ízlés, hanem egy, magában Pusztá lírájában fölfedezhető másik verstípus. Ez pedig az epigrammatikus tömörségű, ún. emb-léma-vers. Mintha a költő maga is érezné az ellentmondás föloldásának szükség-ségét: legújabb kötetében, a *Bronzveretben* már ezek a versek vannak túl-súlyban. Nem egyszerűen a vers-terjedelem megváltozásáról, a szakaszok és sorok megrövidüléséről van szó. Mindez csak következménye a versben érvényesülő

szemlélet megváltozásának. E versekben maga a vershelyzet, a költő alapállása, reagálása, a versformálás más. Míg az expresszív-retorikus jellegű verseiben általában a kor kínálta ellentmondásokat leplezi le, a világgal viaskodik, s a költő közéleti indulatait forrnak, addig ezekben a szentencia-szerű, poentírozott versekben elmékedéseinek esszenciáját szűri le, az egyéni-emberi kapcsolatokat járja körül, az élet spirituális területein kalandozik. Sommázatok, „rezümék” ezek a versek; tömörök és tömények. Magas hőfokukat, tiszta sugárzásukat az adja, hogy nem mondják el az előzményt, nem elbeszélnek, nem leírnak, hanem megvilágítanak, fölráznak, eszméltetnek. Nem információs tartalmuk gazdag, hanem líraiságuk, szellemiségük. Itt a kép nem mehökkentő újszerűségével, látomásos erejével fog meg, hanem pontosságával. A mondandót nem retorikus eszközök teszik hatásossá, hanem maga a lecsupaszított, pörére vetkőztetett, az olvasót önmagával szembesítő gondolat hat. Úgy látszik, Pusztai Sándor ugyanúgy, mint napjaink költészetében annyian mások, a „diszkurzív” költésztől eljutott az ún. kihagyásos vershez, az elbeszélő-leíró költésztől a megnevező-ráolvasó líráig. Álljon itt e verstípusra példaként egyik szép költeménye, az *Áldozat* című:

*az eget elfújta a szél
minden kész az áldozatra
fű fa virág gerle
az ádozathoz kell egy gyermek
Kristóf feltűri nadrágját
belép a vízbe s áthozza vállain*

A *Bronzveret* Pusztai Sándornak már „szinkron” kötete: 1974-ben jelent meg, s az elmúlt öt-hat év termését tartalmazza. A visszhang, a publikációs lehetőség fölzsabadította, lírája sokszínűvé vált, kiteljesedett. Átéli a kor nagy kérdéseit, ha csak felszínét, külső jeleit is. Egyszer ironikus, máskor harsány, harmadszor vateszi hangon teszi szövé gondjait. Szívére veszi a világ ügyeit, változandóságát, a „kanyarokat”, csak azt nem tudja, miért csodálkozik, ha a világ nem mindig az általa óhajtott irányba fordul. Ennek a világ felé forduló lírai magatartásnak mintegy ellentéte a magány, a magára maradottság érzése. Egyszerű, lecsupaszított versekben beszél önmagáról, osztja meg tapasztalatait, életbölcességét. Férfias komolysággal készül a végső elszámolásra, fölmutatja sebeit, mérlegre teszi hajdani lázadásait, dühös harcait. Egy nagy indulatú, nagy álmú ember számvetése ez, akinek az élet valamikor talán mást, többet kínált, de most a belső derűben, a harmóniában megtalálta az igazi értéket. Istenhite kipróbált tanúságtétel. A gyermeki viszonyt keresi, a kegyelmet, a ráhagyatkozást. Kulcsszavai: a szenvedés vállalása, Ábel az áldozat, a póre irgalom. Újra és többféleképpen megfogalmazza a fölismerést: „levették a keresztről / s ottmaradtak a sebhelyek”, azaz a passió napról napra inkarnálódik a világban. Költészetében magasabb szinten, érettebb megfogalmazásban, történeti távlatba ágyazottan visszatér a népi-szociális elkötelezettség is. A történelem nagyrészt megoldotta azokat a kérdéseket (pl. a pusztai cselédség helyzetét), amelyek hajdan indulatát fűtötték. Mi maradt meg a „népi” költőnek? Az emlékezés, a példa-idézés. A szülőföldről, Somogyról, Petőfiről, Dózsáról, Móricz Zsigmondról szóló verseiben az „itt élned, haldnod kell” igazságához jut el, számbaveszi a hagyományt, fölmutatja a továbbélő történeti értékeket, a teljessel azonosul, a közösség mellé áll.

Pusztai lírájában van valami, ami a spirálisan haladó, emelkedő és visszatérő mozgásra, a fejlődés és a változás dialektikájára emlékeztet. Régi témái mindig egy magasabb „fekvésben”, egy emelkedettebb körben megismétlődnek. Így tér vissza legújabb kötetében is a nép (a táj), a világ (a kor), az én és az Isten. E négy „dimenziója” költészetének mindig ad annyi gondolati-érzelmi mondandót, hogy folytonosan táplálja és megújítsa líráját.

Kevesen mondhatják el, amit Pusztai Sándor: élete éppoly nyitott könyv, mint költésze. Ma is ott él és dolgozik, annak a közösségnek a papja, ahol negyven éve a lelkipásztori munkát elkezdte. Akiket 1938-ban Leányfalun esketett, azoknak ma a dedunokáját kereszteli ugyanott. A mű értékét az életrajzi adatok általában nem minősítik. De ha Pusztai Sándor költészetének maradandó szépségeire gondolunk, nem feledhetünk meg arról, hogy a költő szavát itt az élet is hitelesíti.